

Miasto, Józef

"Dzieje oświaty polskiej 1795-1945", Ryszard Wroczyński, Warszawa 1980 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 24, 244-247

1981

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

język publikacji i miejsce wydania. Poszczególne zostały według działów: instrumenty pracy i badań (zagadnienie archiwaliów, bibliotek, dokumentacji, podręczników, wydawnictw zbiorowych i przeglądów, organizacji badań, metod badań i stowarzyszeń historyków wychowania); następne działy to zagadnienia teoretyczne, zagadnienia edukacyjne — generalnie, działy wychowania, oświata pozaszkolna, organizacje i instytucje szkolne, personel szkolny, metody i techniki kształcenia, środowisko i życie szkolne, aspekty socjalne systemów wychowawczych. Bibliografię opatrzone indeksem nazwisk autorów i nazw geograficznych. Wstęp opracował W. Frijhoff, wyjaśniając, że informacji bibliograficznych żądali respondenci większości ankiet rozesyłanych przez Zakład Badań Historycznych I. N. P. R. (por. nr 1 i 2-3 rec. wyd.). Frijhoff omówił trudności z precyzowaniem przedmiotu bibliografii (historia edukacji) i zasady selekcji materiałów.

Numer 5 *Histoire de l'Éducation* (grudzień 1979 r. zawiera artykuł J. Giraulta na temat historii zrzeszeń nauczycielskich aż do drugiej wojny światowej (*L'histoire du syndicalisme chez les Instituteurs jusqu'à la Seconde Guerre Mondiale. Essai de bilan*) oraz rzut oka na bibliografię francuską o nauczaniu za granicą (*L'enseignement à l'étranger vu par les pédagogues françaises (1800 - 1914). Approche bibliographique*), pióra prof. P. Gerbauda. Ponadto noty krytyczne i recenzje, informacje o konferencji Międzynarodowego Stowarzyszenia Historii Wychowania (*L'Association internationale pour l'histoire de*

l'éducation), która odbyła się w Louvain we wrześniu 1979 r. W tymże numerze zamieszczono także bibliografię prac dyplomowych z historii wychowania za lata 1968-1979, opracowaną przez F. Huguet. Bibliografia obejmuje prace dyplomowe przygotowywane we francuskich ośrodkach, w których prowadzi się badania nad historią wychowania. Układ zagadnień wzorowany jest na sposobie, w jakim publikowana była bibliografia w numerze 4 rec. wydawnictwa. W indeksach, oprócz nazwisk i nazw geograficznych, opublikowano wykaz chronologiczny okresów, których dotyczyły prace dyplomowe, nazwiska promotorów oraz wykaz szkół i wydziałów, w których przechowuje się prace.

Numer 5 „Historii Wychowania”, oprócz notek recenzyjnych i sprawozdań (jak w każdym numerze) zawiera kilka interesujących artykułów. J. Ch. Picard opublikował artykuł recenzyjny (*L'éducation dans le Haut Moyen Age*) dotyczący książki P. Riché, *Les écoles et l'enseignement dans l'occident chrétien de la fin du Ve siècle au milieu du XIe siècle*, Paryż 1979 r. Jacques Verger omówił aktualne tendencje badań nad historią wychowania we Francji w średniowieczu, M. De Vroede omówił zagadnienia kształcenia nauczycieli w Europie do 1914 r. (jest to wersja referatu wygłoszonego na konferencji historyków wychowania w Louvain we wrześniu 1979 r.), wreszcie P. Caspard poruszył ogólnie zagadnienia nauczania początkowego w XIX w., omawiając treść, metody, pomoce naukowe i ciało nauczające.

Kalina Bartnicka

Ryszard Wroczyński, *DZIEJE OŚWIATY POLSKIEJ 1795—1945*, PWN, Warszawa 1980, ss. 375.

Książka Ryszarda Wroczyńskiego, oparta na własnych wieloletnich badaniach Autora oraz na bogatej, najnowszej literaturze naukowej — polskiej i obcej, zawiera oryginalną próbę syntezy oświaty i pedagogiki polskiej w latach

1795-1945, tj. od upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej do zakończenia II wojny światowej i wytyczenia już w pierwszych dniach Polski Ludowej nowych kierunków rozwoju całego systemu edukacyjnego. Książkę tę należy powitać

z wielkim uznaniem, tym bardziej że do tej pory nie posiadaliśmy związłego zarysu polskich dziejów edukacyjnych, który mógłby służyć nie tylko studiującym, lecz każdemu, kogo interesuje przeszłość oświaty i wychowania w Polsce. Przyjęte przez Autora cezury czasowe nie powinny budzić zastrzeżeń czy wątpliwości. Wprawdzie początki nowoczesnej oświaty i pedagogiki polskiej wiążemy zwykle z Komisją Edukacji Narodowej, której Autor nie mógł poświęcić więcej uwagi, ale jej dorobek na polu szkolnictwa i wychowania znalazł odzwierciedlenie na kartach książki. Posiadamy zresztą kilka udanych studiów monograficznych o Komisji Edukacji Narodowej, które zaspokajają zainteresowania czytelników. Dysponujemy też monografiami oraz dość licznymi studiami szczegółowymi poświęconymi przemianom w oświacie i wychowaniu, jakie dokonały się w latach Polski Ludowej.

Do ważnych zalet recenzowanej książki zaliczyć należy sposób prezentowania faktów i zjawisk edukacyjnych, polegający na organicznym wiązaniu dziejów oświaty polskiej z szerszymi nurtami i tendencjami w szkolnictwie i pedagogice europejskiej. Przejawia się to w wielu partiach publikacji, a największy wymiar zyskuje w rozdziale pierwszym pt. „Nowe kierunki w szkolnictwie i wychowaniu na przełomie XVIII i XIX wieku”.

Zasadnicza treść pracy rozpoczyna się od drugiego rozdziału, zatytułowanego „Oświata polska po upadku państwa”, w którym znalazło się omówienie spuścizny Komisji Edukacji Narodowej, charakterystyka szkolnictwa w Wileńskim Okręgu Naukowym oraz szkice o losach oświaty polskiej w zaborze austriackim i pruskim. Obszerny rozdział III ukazuje przemiany w systemie oświatowym Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego oraz Rzeczypospolitej Krakowskiej i na tym polega prezentuje dorobek polskiej myśli pedagogicznej (S. Staszic, J. Śniadecki, K. Tańska-Hoffmanowa i inni). W dalszej kolejności znajdujemy obraz oświaty i myśli

pedagogicznej w Wielkim Księstwie Pozańskim, na Śląsku, Pomorzu i Mazurach (E. Estkowski, K. Libelt, A. Cieszkowski, B. Trentowski).

Bardzo związły rozdział V ukazuje w sposób skrótowy dramatyczne losy szkoły polskiej w zaborze rosyjskim po upadku powstania listopadowego. Nieco szerzej omówił Autor reformę szkolną A. Wielopolskiego z 1862 r. i jej miejsce w dziejach polskiej oświaty i kultury. W pięciu kolejnych rozdziałach (od VII do XI) pomieszczone zostały liczne informacje o rozwoju oświaty i pedagogiki na ziemiach polskich pozostających pod zaborami, zwłaszcza pod koniec XIX i w początkach XX w. Ta najbardziej obszerna partia książki (s. 136 - 266) zawiera plastyczny, czasami wręcz fascynujący obraz zmagania nie tylko o zachowanie narodowego charakteru szkoły polskiej w okresie silnego nacisku rasyfikacyjnego i germanizacyjnego, lecz i o jej rozwój i unowocześnienie, by mogła zaspokajać nowe potrzeby, wynikające ze zmian zachodzących w stosunkach społecznych. Treść tych rozdziałów wypełniona jest informacjami wychodzącymi poza szkołę i myśl pedagogiczną; obejmuje ona różne przejawy ruchu oświatowego wśród chłopów, robotników i inteligencji, wychowanie pozaszkolne, oświatę dorosłych i popularyzację nauki. W rozdziałach tych znajdzie czytelnik systematyczny wykład polskiej pedagogiki i jej dorobku, zwłaszcza na przełomie XIX i XX w. (M. Weryho-Radziwiłowiczowa, H. Wernic, A. Świętochowski, P. Chmielowski, A. Dygasiński, A. Głowacki, J. Dietl, H. Jordan, J. W. Dawid, A. Szcówna, S. Karpowicz).

Słusznie uczynił Autor nie ograniczając swoich rozważań do myśli pedagogicznej oraz szkół początkowych i średnich. W recenzowanej książce znajdujemy wiele interesujących informacji o szkołach wyższych oraz o organizacjach naukowych (jak np. Akademia Umiejętności), przez co związek oświaty ze szkołą wyższą i z nauką zyskuje pełniejsze potwierdzenie. Na szczególne podkreślenie zasługuje omówienie roli

Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Uniwersytetu Lwowskiego w dziedzinie rozwijania badań i kształcenia młodzieży ze wszystkich ziem polskich. W rozdziałach poświęconych oświacie w okresie zaborów zwraca uwagę Autor na swoisty fenomen, jakim było angażowanie się ludzi różnych zawodów, a głównie ludzi nauki i kultury, w sprawy oświaty i wychowania. „Nie było pewnie wybitniejszego przedstawiciela polskich środowisk kulturalnych, który by nie wniósł wkładu w działalność oświatową; uczeni, literaci, publicyści, włącznie problemy wychowawcze do swoich twórczych dociekań, o czym świadczy spuścizna takich autorów, jak Krzywicki, Chmielowski, Dygasiński, Prus i Świętochowski. Wielu zaangażowanych młodych ludzi trwale związało swą twórczość z dziedziną wychowania” (s. 359). Świadczą o tym liczne przykłady: inżynier mechanik Marian Falski staje się teoretykiem ustroju szkolnego, podobnie jak geofizyk i badacz polarny A. B. Dobrowolski, fizyk St. Kalinowski — teoretykiem wychowania i organizacji szkoły, a historyk sztuki M. Grzegorzewska — twórczynią pedagogiki specjalnej i defektologii. „To właśnie z walki o szkołę polską w Królestwie — pisze Autor — wyrosła generacja wielkich pedagogów, którzy na tak chlubny poziom wzniesli naukę o wychowaniu w odrodzonym państwie i z których dorobku i czynnego współdziałania korzysta jeszcze Polska Ludowa” (s. 359).

Osobny rozdział poświęcił Autor okresowi I wojny światowej, przedstawiając w nim zarówno sferowanie się koncepcji budowy nowego systemu edukacyjnego w mającej się odrodzić niepodległej Polsce, jak też i działalność zmierzającą do stopniowego rozwoju sieci szkolnej, zwłaszcza na ziemiach Królestwa Polskiego. Pedagogika i szkolnictwo Drugiej Rzeczypospolitej zostały omówione w jednym rozdziale, być może w sposób nadmiernie skrótowy, nie pozwalający na szersze uwypuklenie roli szkoły i wychowania w kształtowaniu jednolitego, zintegrowanego narodu, który po długich latach życia w różnych

organizmach państw zaborczych znalazł się w 1918 r. w obrębie własnego, odrodzonego państwa.

Całkowitą nowość w syntetycznych ujęciach dziejów oświaty polskiej stanowi rozdział XIV pt. „Oświata polska na obczyźnie”, poświęcony w całości dziejom edukacyjnym Polaków na emigracji, zwłaszcza w Niemczech, Francji, Belgii, Stanach Zjednoczonych, Brazylii i Argentynie. Oświata polska na emigracji, szczególnie w XIX w., stanowiła integralną część polskiej kultury.

Dwa końcowe rozdziały książki ukazują tragiczne losy oświaty polskiej w czasie drugiej wojny światowej oraz początki odbudowy szkolnictwa i reformy całego systemu edukacyjnego od pierwszych dni istnienia Polski Ludowej. Ukazał w nich Autor zasięg i formy tajnego nauczania na wszystkich szczeblach i poziomach, prowadzonego przez patriotyczne nauczycielstwo i ludzi nauki w latach hitlerowskiej okupacji, które stanowiło przejaw powszechnej walki o zachowanie narodowej oświaty i kultury. Wydarzeniem zamykającym całość rozważań zawartych w recenzowanej książce jest Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi, który obradował w czerwcu 1945 r. Uchwały tego zjazdu zapowiadały budowę w odrodzonej Polsce demokratycznego systemu oświatowego, zgodnego z nowym obliczem politycznym państwa i postępowymi tradycjami polskiej myśli społecznej, a zwłaszcza myśli pedagogicznej.

Obszerne zakończenie zawiera rekapitulację rozsznanych po różnych rozdziałach sądów i wniosków. Podobnie jak w całej książce, tak i w jej podsumowaniu poświęca Autor sporo uwagi nauczycielowi, jego kształceniu, pracy, działalności społecznej, pracy w swojej organizacji zawodowej oraz swoistemu etosowi tej nowej grupy zawodowej. „Właśnie nauczycielstwu szkół powszechnych — pisze Autor — przypadła historyczna rola kształtowania polskiej wspólnoty nauczycielskiej, którą cechował wysoki ethos moralny podnoszący godność polskiego nauczycielstwa do rangi sumienia polskiej szkoły. W ethos polskie-

go nauczycielstwa wkomponowana była bowiem odpowiedzialność za szkołę jako instytucję wychowania młodej generacji. Fakt ten wywoływał szerokie ambicje intelektualne polskiego nauczycielstwa, tendencje do podnoszenia wiedzy ogólnej i zawodowej, dynamiczną motywację do studiów wyższych. W działalność nauczycielstwa włączali się wybitniejsi przedstawiciele nauki polskiej dając w ten sposób bezpośredni wyraz swojemu zaangażowaniu w sprawy szkoły i oświaty" (s. 361—362).

Książka Ryszarda Wroczyńskiego posiada walory opracowania podręcznikowego. Staranna selekcja faktów, koncentrowanie uwagi czytelnika na naj-

ważniejszych wydarzeniach i zjawiskach ułatwiają rozumienie skomplikowanego procesu historycznego. Niezbyt obfita, lecz podstawowa literatura przedmiotu, dodana do każdego rozdziału, umożliwi czytelnikowi pogłębienie interesujących go zagadnień. *Dzieje oświaty polskiej 1795—1945* służyć będą z pewnością nie tylko młodzieży studiującej i nauczycielom, lecz i tym wszystkim, którym bliskie są niezbyt przecież odległe tradycje i dorobek naszej narodowej edukacji. Można jedynie mieć żal do PWN, że nie zdobyło się na ilustracje w tej wartościowej książce.

Józef Miąso

Ryszard Wroczyński, **POWSZECHNE DZIEJE WYCHOWANIA FIZYCZNEGO I SPORTU**, Ossolineum, Wrocław 1979, ss. 393.

Wychowanie fizyczne, które zajmuje ważne miejsce w życiu i kulturze społeczeństw i narodów, stanowi od dość dawna przedmiot żywego zainteresowania historyków. W wielu krajach świata pojawiają się coraz to nowsze publikacje naukowe ukazujące różne aspekty wychowania fizycznego i sportu w różnych okresach historycznych. Coraz częściej wychowanie to jest ujmowane w szerokim kontekście społeczno-kulturowym, traktowane jest ono nie tylko jako forma ruchowej ekspresji człowieka, lecz jako ważny czynnik kształtowania jego osobowości. Takie zadania wychowania fizycznego formułowała już grecka starożytność w swoim ideale kalokagatii, tj. harmonijnego rozwoju psychofizycznej natury wychowanka. Również w naszym kraju współczesne pojmowanie zadań wychowania fizycznego posiada bogate tradycje, sięgające przede wszystkim dorobku Komisji Edukacji Narodowej.

Początki, rozwój oraz ewolucja praktyki i teorii wychowania fizycznego na tle dziejów ludzkości stanowią zasadniczą treść książki Ryszarda Wroczyńskiego — wytrawnego badacza historii kultury fizycznej. Książka ta zawiera syn-

tetyczne, podręcznikowe ujęcie powszechnych dziejów wychowania fizycznego, oparte na najnowszych ustaleniach nauki polskiej i światowej, posiada też bardzo rozległy zakres chronologiczny oraz tematyczny. Jej treść obejmuje obraz rozwoju wychowania fizycznego od społeczeństwa pierwotnego po współczesne kierunki w kulturze fizycznej. W trzydziestu zwięzłych rozdziałach ukazuje Autor narodziny i rozwój wychowania fizycznego w różnych krajach, poświęcając jednak sporo uwagi polskiej przeszłości edukacyjnej. Cennym uzupełnieniem tego wykładu dziejów wychowania fizycznego jest aneks, zawierający pełny tekst Międzynarodowej Karty Wychowania Fizycznego i Sportu uchwalonej przez Konferencję Generalną UNESCO na XX sesji w Paryżu w listopadzie 1978 r. Ideą przewodnią tej Karty było wprężenie rozwoju wychowania fizycznego i sportu w służbę ludzkiego postępu i popierania rozwoju człowieka „w przekonaniu, że jednym z istotnych warunków swobodnego korzystania z praw człowieka jest możliwość swobodnego rozwoju i zachowania swych sił fizycznych, intelektualnych i moralnych i dlatego dostęp do wychowania fizycz-